

*Л.Є.Момотюк
к.е.н., доцент
Національна академія
статистики, обліку та аудиту*

АНАЛІЗ СТАНУ ПЛАТІЖНОГО БАЛАНСУ УКРАЇНИ

Платіжний баланс, узагальнюючи фактичний стан економіки та зовнішньоекономічних зв'язків країни, дає можливість здійснювати ґрунтовний аналіз як зовнішньоекономічної так і фінансової політики держави. Аналіз платіжного балансу дозволяє виявити тенденції зміни кредитоспроможності країни, її економічного розвитку, валютного курсу, місця у системі міжнародної торгівлі, посилення чи послаблення міжнародної фінансової взаємозалежності тощо. Крім того, спираючись на фактичні дані про стан платіжного балансу певної країни, міжнародні фінансові організації, зокрема МВФ, приймають рішення щодо надання фінансової допомоги для його стабілізації та подолання дефіциту. Тобто аналіз платіжного балансу дає можливість приймати рішення щодо доходів, які країна отримує від інших країн, і щодо платежів іншим країнам, а також щодо пропозиції та попиту на ту чи іншу валюту та щодо стану офіційних резервів іноземної валюти та ін. Такий аналіз для України здійснюється на базі статистичних показників, відображених в аналітично-статистичному виданні Національного банку України «Платіжний баланс і зовнішній борг України».

Фінансово-економічна криза активізувала розробки науковців щодо інструментів регулювання економіки в цілому та забезпечення її стабільних темпів зростання. В цій ситуації загострюється питання подальшого теоретичного дослідження ринку, а для національної економіки – аналізу її економічного розвитку та світогосподарських зв'язків, що відображаються в платіжному балансі, як в основному статистичному документі держави. Питанням платіжного балансу присвячені праці науковців: Михайлова В.С., Мозгового О.М., Моторина Р.М., Т.Є.Оболенської інших. Метою статті аналіз та оцінка стану платіжного балансу на протязі 2005-2011 рр. та його

© Л.Є. Момотюк 2012

вплив на економіку держави.

Динаміка платіжного балансу України, представлена в табл.1, показує, що починаючи з 2006 року рахунок поточних операцій мав від'ємні значення. Так, сальдо рахунку поточних операцій у 2008 році сягнуло позначки 12,8 млрд.дол.США, порівняно з 5,3 млрд.дол.США у 2007 році. Якщо проаналізувати чинники впливу, то зростання від'ємного сальдо поточного рахунку було пов'язано, в першу чергу, зі збільшенням дефіциту балансу товарів – 16,0 млрд.дол.США, а останній був зумовлений прискореним зростанням доходів населення та розвитком споживчого кредитування. Від'ємне сальдо рахунку поточних операцій у 2009 році склало 1,7 млрд.дол.США. Таке скорочення відбулося в результаті падіння імпорту товарів і послуг вищими темпами, ніж експорту (43,7% та 36,6% відповідно), а девальвація гривні сприяла поліпшенню показників балансу товарів і поточного рахунку протягом 2009 року. У 2010 році аналізований показник склав 3,0 млрд.дол.США, що було зумовлено впливом енергетичної складової економіки. Якщо баланс товарів розглядати без енергетичної складової, то він залишається практично на рівні минулорічного. У 2011 році дефіцит рахунку поточних операцій склав близько 9 млрд.дол.США. Причинами такого зростання стали реалізація різноманітних інвестиційних проектів, нарощування обсягів імпорту газу високої вартості та збільшення виплат доходів за інвестиціями.

Від'ємні значення рахунку поточних операцій, в першу чергу, пов'язані з тим, що, починаючи з 2006 року, баланс товарів та послуг також мав від'ємні значення і в 2011 році склав (–8,9 млрд.дол.США). При цьому, якщо експорт товарів та послуг у 2005 році склав 44,4 млрд.дол.США, то у 2011 році досяг 88,8 млрд.дол.США, тобто виріс на 100%.

При цьому експорт товарів за цей самий період зріс з 35,0 млрд.дол.США до 69,4 млрд.дол.США, тобто на 98,3%, імпорт товарів – з 36,2 млрд.дол.США до 83,2 млрд.дол.США, тобто на 129,8%, експорт послуг зріс за цей період з 9,4 млрд.дол.США до 19,4 млрд.дол.США, тобто на 106,4%, а імпорт відповідно з 7,5 млрд.дол.США до 14,5 млрд.дол.США, тобто на 93,3%. У цілому ж

Таблиця 1.
Динаміка платіжного балансу України
(аналітична форма представлення)

млн.дол.США

Статті платіжного балансу	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
1	2	3	4	5	6	7	8
Рахунок поточних операцій	2531	-1617	-5272	-12763	-1732	-3018	-9006
Баланс товарів та послуг	671	-3068	-8152	-14350	-1953	-3984	-8918
Експорт товарів та послуг	44378	50239	64001	85612	54253	69255	88844
Імпорт товарів та послуг	-43707	-53307	-72153	-99962	-56206	-73239	-97762
Баланс товарів	-1135	-5194	-10572	-16091	-4307	-8388	-13805
Експорт товарів	35024	38949	49840	67717	40394	52191	69418
Імпорт товарів	-36159	-44143	-60412	-83808	-44701	-60579	-83223
Баланс послуг	1806	2126	2420	1741	2354	4404	4887
Експорт послуг	9354	11290	14161	17895	13859	17064	19426
Імпорт послуг	-7548	-9164	-11741	-16154	-11505	-12660	-14539
Доходи (сальдо)	-985	-1722	-659	-1540	-2440	-2009	-3796
Поточні трансферти (сальдо)	2845	3173	3539	3127	2661	2975	3708
Рахунок операцій з капіталом та фінансових операцій	8190	4025	14693	9700	-11994	8049	6551
Рахунок операцій з капіталом	-65	3	3	5	595	187	98
Капітальні трансферти	-8	1	3	-1	137	8	11
Придбання \ реалізація нефінансових активів	-57	2	0	6	458	179	87
Фінансовий рахунок	8255	4022	14696	9695	-12589	7862	6453
Прямі інвестиції (сальдо)	7533	5737	9218	9903	4654	5759	7015
Портфельні інвестиції (акціонерний капітал)	86	320	694	398	99	294	511
Кредити та облігації	7563	12527	23105	12397	-9137	6762	2598
Середньо-довгострокові кредити, облігації	6146	8845	18238	13428	-4663	3930	709
Сектор державного управління	1319	357	1059	-7	-1116	3112	1117

Продовження таблиці 1.

1	2	3	4	5	6	7	8
Надходження	3001	2868	2942	2902	973	6420	6184
Виплати	-1682	-2511	-1883	-2909	-2089	-3308	-5067
Банки	1625	4079	10526	7586	-3272	-2120	-4626
Надходження	1848	4795	11879	11500	5717	3879	3244
Виплати	-223	-716	-1353	-3914	-8989	-5999	-7870
Інші сектори	3202	4409	6653	5849	-275	2938	4218
Надходження	6580	8727	12632	14426	10278	12823	14626
Виплати	-3378	-4318	-5979	-8577	-10553	-9885	-10408
Короткострокові кредити	1417	3682	4867	-1031	-4474	2832	1889
Органи грошово-кредитного регулювання	-5	0	0	0	0	2000	0
Банки	1029	3464	4497	-1559	-4372	365	866
Інші сектори	393	218	370	528	-102	467	1023
Інший капітал у тому числі	-6927	-14562	-18327	-13003	-8205	-4953	-3671
Готівкова валюта поза банками	-3170	-8507	-13518	-12897	-9713	-5600	-12052
Помилки та упушення	129	93	-437	531	343	1354	436
Зведений баланс	10721	2408	9421	-3063	-13726	5031	-2455
Фінансування	-10721	-2408	-9421	3063	13726	-5031	2455
Резервні активи	-10425	-1999	-8980	-1080	5654	-8460	2455
Використання ресурсів МВФ	-296	-409	-441	4143	1228	1401	0
Виключне фінансування (кредит МВФ уряду України)	0	0	0	0	4798	2028	0
Спеціальні права запозичення	0	0	0	0	2046	0	0

коефіцієнт покриття імпорту товарів експортом товарів у 2005 році становив 96,9%, а в 2011 році знизився до 83,4% (зазначимо, що у 2003 році він становив 102,2%, а в 2004 році – 112,6%). Взагалі, починаючи з 2005 року, економічна політика держави була спрямована на зростання імпорту як за темпами, так і за фізичними об'ємами. Від'ємне сальдо доходів у 2005 році склало (-985 млн.дол.США), а в 2011 році – (-3,8 млрд.дол.США). Сальдо поточних трансфертів за 2005–2011 роки було додатним, при цьому у 2005 році поточні трансферти склали 2,9 млрд.дол.США, а в 2011 році – 3,7 млрд.дол.США, тобто за період зросли на 27%, однак закономірності зміни цього показника не були сталими за напрямком

і темпами. Отже, аналіз показує, що у 2011 році дефіцит рахунку поточних операцій склав 9 млрд.дол.США, або 5,5% від ВВП. Такий дефіцит утворився в результаті зростання вартісних обсягів імпорту енергоносіїв, як за рахунок підвищення цін на нафту і природній газ, так і за рахунок суттєвого збільшення обсягів закупівлі газу, а також погіршення зовнішньої кон'юнктури на світових товарних ринках.

На дефіцит рахунку поточних операцій суттєво вплинула торгівля товарами. Сальдо торгівлі товарами у 2011 році було від'ємним, становило (-13,8 млрд.дол.США), сформувалося за рахунок швидших темпів приросту імпорту товарів над їх експортом. Експорт товарів виріс до 69,4 млрд.дол.США, або на 33% порівняно з 2010 роком, за рахунок переважно цінового фактора (експортні ціни збільшилися на 25,4%), а також за рахунок фізичних обсягів (на 6,1%). За широкими економічними категоріями швидкими темпами зростав експорт засобів виробництва (на 37,1% порівняно з 2010 роком), що було досягнуто, в основному, за рахунок кооперації з Росією та країнами СНД. Сприятлива цінова кон'юнктура уможливила збільшення на 35% експорту товарів проміжного споживання. Експорт споживчих товарів у 2011 році порівняно з 2010 роком скоротився з 12,0% до 11,2%. За товарними групами зростання експорту забезпечувалося, в першу чергу, за рахунок чорної та кольорової металургії, оскільки в I півріччі була на цю продукцію сприятлива цінова кон'юнктура на світових ринках. В цілому ж темпи приросту в 2011 році порівняно з 2010 роком експорту металургійної продукції зросли на 27,6%, продукції АПК – на 28,9%, машинобудівної продукції – на 29,5%, мінеральних продуктів – на 54,0%, продукції хімічної промисловості – на 49,8%. Варто підкреслити, що товарна структура експорту характеризується такими товарами, що зазнають впливу цін на світових ринках. Товарна структура експорту, в якій у 2011 році на частку продовольчих товарів та сировини для їх виготовлення, мінеральних продуктів, продукції хімічної та пов'язаних з нею галузей промисловості, чорних і кольорових металів та виробів з них припадало 74,2% свідчить про те, що Україна експортує основному сировинну продукцію, на яку, як було зазначено вище, впливає світова кон'юнктура цін. Якщо у структурі експорту питома вага

машин, устаткування, транспортних засобів та приладів в 2011 році склала 17,1%, то в структурі імпорту ця стаття становить 24,0%, щодо продукції хімічної промисловості ці показники дорівнюють 10,1% та 15,6% відповідно. У структурі товарного імпорту продукція інвестиційного призначення складає тільки 15–17%, водночас більше ніж 50% – це сировинні продукти, від яких залежить випуск саме експортної продукції українських підприємств. Така структура експорту й імпорту дає підстави для висновку, що окремі галузі промисловості не мають коштів для їх модернізації, а це в кінцевому підсумку призводить до витіснення національних товарів та все більший ступінь заміщення їх імпортними.

Імпорт товарів у 2011 році зріс на 37,4%, а його об'єми – до 83,2 млрд.дол.США. Таке зростання відбулося за рахунок, з одного боку – підвищення цін на 17,6%, а з іншого – обсягів на 15,8%. Якщо у 2007–2008 роках імпорт стимулювався приватним споживчим попитом, то у 2011 році – інвестиційним попитом. За широкими економічними категоріями високими темпами зростав імпорт засобів виробництва – на 66,3% порівняно з 2010 роком і його обсягів (55,2%). За товарними групами зростання імпорту забезпечувалося продукцією машинобудування – на 57,7%, з якої 56,5% – засоби виробництва. Важливою складовою зростання імпорту у 2011 році були енергоносії, об'єми яких зросли на 44,9% або до 28,4 млрд.дол.США. Якщо у 2010 році питома вага енергоносіїв у структурі товарного імпорту склала 32,4%, то в 2011 році вона вже досягла 34,1%, насамперед за рахунок зростання вартісних обсягів природного газу в 1,5 раза, тобто до 14,0 млрд.дол.США. Імпорт продукції, призначеної для кінцевого споживання, зростав низькими темпами і склав 4,5% показника для промислових товарів.

Аналіз рахунку операцій з капіталом та фінансових операцій показує, що протягом 2005–2011 років (крім 2009 року) його показники мали додатне значення. Так, у 2011 році профіцит цього рахунку склав близько 6,6 млрд.дол.США і був забезпечений припливом інвестиційного та боргового капіталу у реальний сектор економіки, а також додатним сальдо за операціями з торговими кредитами. Водночас якщо сальдо рахунку операцій з капіталом у попередні роки коливалося в межах $^+_{-}100$ млн.дол.США, то у 2009

році профіцит склав 595 млн.дол.США, з яких 433 млн.дол.США – продаж квот на викиди вуглекислого газу та 128 млн.дол.США – списання боргу українським позичальникам. У 2010 році профіцит рахунку операцій з капіталом склав 187 млн.дол.США знову ж таки через продаж квот на викиди вуглекислого газу.

Аналіз фінансового рахунку показує, що у 2007 році його профіцит склав 14,7 млрд.дол.США, а у 2008 році – 9,7 млрд.дол.США. Рахунок операцій з капіталом та фінансових операцій за секторами. У 2009 році сальдо фінансового рахунку було від'ємним (–12,6 млрд.дол.США). Якщо у 2008 році зменшення сальдо фінансового рахунку (на 37,1%) відбулося за рахунок відпливу коштів (6,1 млрд.дол.США) в IV кварталі через фінансову кризу, то у 2009 році – через нестабільність світового та українського фінансових ринків, а також значні обсяги боргів, накопичених приватним сектором у попередні роки із терміном погашення у 2009 році. В 2010 році профіцит фінансового рахунку склав 7,8 млрд.дол.США, що пов'язано, з одного боку, з політичною нестабільністю в Україні, а з другого – з успішною співпрацею з міжнародними фінансовими організаціями та поступовим відновленням економічного зростання.

У 2009 році прямі іноземні інвестиції скоротилися в 2,1 раза порівняно з 2008 роком і склали 4,7 млрд.дол.США (2008 р. – 9,9 млрд.дол.США), що пов'язано з політичною та економічною невизначеністю, зростанням недовіри іноземних інвесторів та зниженням дохідності вітчизняного виробництва.

У 2011 році прямі іноземні інвестиції в Україну зросли до 7,0 млрд.дол.США і були спрямовані насамперед до реального сектору економіки: 19,1% коштів – в металургійне виробництво, 10,0% – в операції з нерухомістю, оренду тощо, 5,2% – у будівництво. Якщо в цілому накопичений обсяг інвестицій в економіку України на 1.01.2011 р. дорівнював 58 млрд.дол.США, то на 0.01.2012 р. він досяг 64,5 млрд.дол.США, що в розрахунку на одну особу становило відповідно 1267 і 1419 дол.США. Однак цей рівень все ще залишається значно нижчим, ніж у Росії – 2700 дол.США, Польщі – 4800 дол.США, Чехії – 11600 дол.США.

За 2005–2011 роки (крім 2009 року) сальдо за кредитами та облігаціями було додатним. У 2009 році воно було від'ємним і склало

(–9,1 млрд.дол.США), тоді як у 2008 році воно було додатним і становило 12,4 млрд.дол.США. Від’ємне сальдо 2009 року було сформовано за рахунок чистого погашення зовнішньої заборгованості банківської системи (7,6 млрд.дол.США). Дуже швидко скорочувалися короткострокові борги банків (4,4 млрд.дол.США). У 2007 та 2008 роках при позитивному сальдо операцій з кредитами та облігаціями структура чистих довгострокових запозичень була такою: 60,5% – банківський сектор, 39,5% – реальний сектор економіки. У 2010 році позитивне сальдо за кредитами й облігаціями (6,7 млрд.дол.США) було сформовано за рахунок великих обсягів залучень уряду. Чисті надходження до державного сектору в 2010 році досягли 6,4 млрд.дол.США (розміщені ОВДП на 2,5 млрд.дол.США, залучено короткостроковий кредит від ВТБ на суму 2,0 млрд.дол.США, покупка нерезидентами внутрішніх облігацій уряду – 1,2 млрд.дол.США). У 2011 році сальдо операцій з кредитами та облігаціями, незважаючи на погіршення ситуації на світових фінансових ринках, було додатним і склало 2,6 млрд.дол.США. Чисті залучення сектору державного управління склали 1,1 млрд.дол.США, що пов’язано з відсутністю можливостей щодо розміщення єврооблігацій через погіршення ситуації на світових ринках капіталу.

Протягом 2005–2011 років сальдо за статтею «Інший капітал» було від’ємним. Так, у 2008 році цей показник становив 13,0 млрд.дол.США. Основними причинами впливу коштів були, по-перше, високі девальваційні очікування населення (приріст запасів готівкової іноземної валюти поза банківською системою досягнув 12,9 млрд.дол.США), по-друге, повернення раніше залучених від нерезидентів короткострокових кредитів банківського сектору – 1,6 млрд.дол.США. В 2009 році від’ємне сальдо за статтею «Інший капітал» скоротилося до 8,2 млрд.США. Зниження економічної активності вплинуло на зростання поточної кредиторської та дебіторської заборгованостей за зовнішньоекономічними розрахунками. Так, якщо у 2008 році заборгованість і вимоги за торговими кредитами зростали майже однаково (на 5,9 та 5,7 млрд.дол.США), то в 2009 році заборгованість за торговими кредитами склала 2,2 млрд.дол.США, а вимоги – лише 282 млн.дол.США. У 2010 та 2011 роках від’ємне сальдо скоротилося,

відповідно, до 5,0 та 3,7 млрд.дол.США. Це відбулося за рахунок накопичення готівкової валюти в інших секторах економіки.

Щодо готівкової валюти поза банками, то упродовж 2005–2011 років її обсяги були найменшими у 2005 році – 3,2 млрд.дол.США, а найбільшими – у 2007 році, 13,5 млрд.дол.США. Значні обсяги приросту готівкової валюти поза банками відбувались і в 2011 році (12,1 млрд.дол.США, що майже в 2,2 раза більше, ніж у 2010 році). Високий попит на готівкову валюту пов'язаний з певною нестабільністю на валютному ринку та високими девальваційними очікуваннями.

Таким чином, у 2008, 2009 та 2011 роках зведене сальдо платіжного балансу було від'ємним і склало відповідно 3,0, 13,7 та 2,5 млрд.дол.США. Дефіцит рахунку поточних операцій, починаючи з 2006 року, також має від'ємні значення і складає відповідно 1,6, 5,2, 12,8, 1,7, 3,0 та 9,0 млрд.дол.США. Сальдо рахунку операцій з капіталом та фінансових операцій було додатним, крім 2009 року (– 12 млрд.дол.США), а в 2011 році склало 6,6 млрд.дол.США. У 2011 році дефіцит зведеного платіжного балансу був профінансований у сумі 2,5 млрд.дол.США за рахунок резервних активів. Міжнародні резерви на 01.01.2012 року склали 31,8 млрд.дол., що дало можливість фінансувати імпорту майбутнього періоду протягом 3,5 місяців. Структура міжнародних резервів НБУ на 01.09.2012 року була такою: цінні папери – 17,7 млрд.дол.США (58,95%), депозити в центробанках і МВФ – 2,9 млрд.дол.США (9,78%), депозити в приватних іноземних банках – 7,5 млрд.дол.США (25,04%), золото – 1,7 млрд.дол.США (6,2%), СПЗ і резервна позиція МВФ – 8,03 млн.дол.США (0,03%). А станом на 01.09.2008 року структура міжнародних резервів мала такий вигляд: цінні папери – 18,8 млрд.дол.США (49,5%), депозити в центробанках і МВФ – 643 млн.дол.США (1,7%), депозити в приватних іноземних банках – 17,9 млрд.дол. (47,0%), золото – 705 млн.дол.США (1,9%), СПЗ і резервна позиція МВФ – 1,9 млн.дол.США (0,01%).

Отже, статистичні дані платіжного балансу дають можливість оцінити кредитоспроможність країн у цілому та визначити причини впливу («втечі») капіталу з країни. Причина дефіциту платіжного балансу України полягає не тільки в заборгованості та в нестачі

валюти, а, в першу чергу, у недостатніх обсягах виробництва за низької продуктивності праці та надвисокі витрати ресурсів на одиницю виробництва продукції. Тому необхідно розробити та вжити невідкладні заходи щодо структурної перебудови економіки на основі модернізації, що призведе до зменшення зовнішнього боргу країни

Список використаних джерел

1. Михайлов В.С. Основи статистики зовнішньоекономічної діяльності [Текст]: [монографія] / В.С.Михайлов – К.: НДІ статистики, 2001. – 189 с.
2. Михайлов В.С. Основи статистики платіжного балансу [Текст]: [монографія] / В.С.Михайлов – К.: ДАСОА, 2004. – 106 с.
3. Моторин Р.М. Міжнародна економічна статистика [Текст]: [Підручник] / Р.М.Моторин – К.: КНЕУ, 2004. – 324 с.
4. Платіжний баланс і зовнішній борг України 2011 рік [Електронний ресурс] // Національний банк України: [сайт]. – Режим доступу: <http://www.bank.gov.ua/doccatalog/document?id=112444>. – Назва з екрана.